

երգիծաբան բանաստեղծին հետ ընկերանալով, իր տաղաչափութեան աշխոյժը վառեց։ Բայց ինչուան ան միջոցին դեռ համբաւը չէր ելած․ ուստի ուզելով անուն հանել, 1639 տարւոյն բարեկենդանին հռովմ եկաւ և ինքզինքը զուարճութեանց ու ծպտելով պըտրտելու տուաւ․ քանի մը երգիծաբան խաղեր ալ շարագրեց և առանձին ընկերութեան մը թատրոնին մէջ ձեւացուց, և աս մասիս մէջ իր հանճարաբանութեամբը աւելի համբաւ ստացաւ քան թէ վըճինովը, որով ասոր վրայ իր երկասիրութիւնքն ալ աւելի յարգ ունեցան։ 1646^{ին} վերջերը նորէն դէպ 'ի 'Վաբօրի ճամբորդութիւն մը ըրաւ․ 1647^{ին} Սազանիէի ապստամբութեանը նպաստեց, և երբոր Սպանիացիք յաղթեցին՝ թողուց հռովմ փախաւ։ Բայց քանի մը տարի անցնելէն ետեւ իր երգիծաբանութիւններէն գրգռուած թշնամիները՝ զինքը ստիպեցին որ ժլորենտիա երթայ, ուր Սետիչեան (Յովհաննէս Վարդուս կարդինալը իրեն լաւ ընդունելութիւն ըրաւ․ հոն խել մը ատեն կենալէն ետեւ, յետին անգամ մըն ալ հռովմ գնաց իր կենաց վերջին տարիները։ Սալվադոր Սուզայի նկարներն ոչ այնչափ յարգ ու աւանուն ունին իրենց բարեյարմար վայելչութեանն և ճշդութեանը համար, որչափ գոյներուն կենդանութեանն և առողջութեանը համար, ինչպէս նաեւ առարկայից ճարտար դասաւորութեանը, ձեռքի եզական ազատութեանն, և խելքէ դուրս ոգելից կենդանութեան կողմանէ նշանաւոր եղած են․ կարգէ դուրս արագութեամբ կը նկարէր, և գերազանցեց պատերազմներ, աւազակաց տեսարաններ, ամայի և խոպան տեղեր նկարելու մէջ։ Իր նկարուց մէջ նշանաւորներն են․ Բաղդին կուրօրէն բարիք բաշխելը, Յովնանու առ Վինուէացիս քարոզութիւնը, Լընդորի վհկին Սամուէլի ստուերը կանչելը, Տուբիայի վիշապ ձուկն որսալը (երկու վերջինները ի ուլը են), Պիւթագորայ ստուերին իր աշակերտաց երևնալը, և

Վատիլինեայ ստուերին իր դաւակիցներէն երդում խնդրելը։ Սալվադոր իր պատկերներէն շատը ժանտաջրով փորագրած է։ Իսկ երգիծաբանութեանցը մէջ նշանաւորներն են, Բաբելոն, Երաժշտութիւն, Բանաստեղծութիւն, Կարչութիւն, Պատերազմ և Կախանձ, որոնց մէջ անմշակ ոճոյն հետ նախատիպ անհարթութիւն մը կը տեսնուի, որ իր նկարուց ոգին կը յիշեցնէ․ ունի նաեւ քանի մը երաժշտական երգեր ու արտագրութիւններ ալ։

Մեխիգոյ։

Բազմավիպիս նախընթաց թուոյն մէջ Սիացեալ նահանգաց ընդհանուր հանգամանացը վրայ խօսած ըլլալով, կը մնայ հիմա Սմերիկայի ուրիշ քանի մը տէրութեանց վրայ ալ խօսքերնիս դարձնել, որոնք Սիացեալ նահանգներէն ետքը նշանաւոր են թէ իրենց ընդարձակութեամբը և թէ իրենց բնակչաց թուոյն բազմութեամբը։

Ուստի նախ և առաջ Սեխիգոյի վրայ գալով՝ կը տեսնենք որ թէպէտ երկրին ընդհանուր տարածութիւնն է 200,000 քառակուսի փարսախ, սակայն համեմատութեամբ բնակիչը սակաւութիւն է, վասն զի եթէ Եւրոպայի հետ բաղդատելու ըլլանք Սեխիգոյ պէտք էր որ իր այնչափ ընդարձակ տարածութեան մէջ գոնէ 100 կամ 150 միլիոն բնակիչ ունենար, որ է ըսել Եւրոպայի բնակչաց թուոյն կէսը, մինչդեռ հիմայ հազիւ 8,000,000^ի կը հասնի․ ուր Վաղդիա որ 26,720 քառակուսի փարս․ է, 36,205,792 բնակիչ ունի։

Իսկ ընդհանուր Սեխիգոյի երկրին հանգամանացը վրայ խօսելով շատ այնչափ բարեբեր չէ, պատճառաւ որ ճահիճներ և անբեր ու աւազուտ տեղեր շատ կան։ Վասնապէս բազմութիւնը ճեր ունի, որոնց զխաւորն է Չաբալա ըսուածը, որ 158 քառակուսի փարսախ է։ Սայրաքաղաքին մօտերը շատ մը

հրաբխային ու բարձրաբերձ լեռներ կան, որոնցմէ ոմանք ինչուան 16,000 ոտք բարձրութի ունին, և 1759^{ին} մեծ սասանմունքէ մը վերջը 4,000 ոտք բարձրութեամբ յանկարծակի լեռ մը ձեւացաւ, որուն տեսքը կը հիացընէ զտեսնողները: Իսոնցմէ զատ կան շատ մ'ալ անբեր ու տապախաւուն հովիտներ, լեռնային ու բլրային տեղեր, և աս պատճառաւ ընդհանրապէս Սեխիգոյի կլիման իրեք տեսակ կը բաժնուի, ջերմային, բարեխառն և ցրտին: Գետերուն մէջ նշանաւոր է Սիսիսիբի, որ գրեթէ ամբողջ երկրին երկայնութեամբ կը տարածուի: Բուսական բերքերուն մէջ անուանիններն են վանիլիա ըսուածը՝ որ նոյն տեղերու սեպհական բոյս է, գազաոյ և տեսակ տեսակ անտառային ծառեր և բժշկական արմտիք: Իսկ շաքարի եղէգը, բամբակին, որթը, ցորենը, կանեփը, վուշը և ձիթենին շատ լաւ մշակուած են: Հանքերու կողմանէ ալ հարուստ է Սեխիգոյացոց երկիրը, և միայն 500 արծաթաձանք ունի: Թող ոսկիի, պղնձի, անագի կապարի և երկաթի ձոխ հանքերը, որոնք անբաւ քանակութեամբ կ'ելլան ամէն տարի:

Սեխիգոյի բնակչաց թիւը ինչպէս որ վերը ըսինք ընդհանուր հաշուով մը 7^{էն} 8 միլիոն կը կարծուի, իսկ հնդիկ ըսուածները որ բուն Սեխիգոյիք են 4 միլիոն կը համրուին: Եւս հնդիկները մեծաւ մասամբ քրիստոնեայ են, և միայն 300,000 հեթանոս, և սեպհական անուամբ Ինդիանոս Պրատո կը կոչուին, ու սաստիկ թշնամի են սպիտակներու և որսով կ'ապրին: Տէրութեան կրօնքը հռովմէական կաթողիկէայ կրօնքն է ու մէկ արքեպիսկոպոս և տասը եպիսկոպոս ունի, 3,700 քահանայք և կղերիկոսք, և 2,000 կրօնաւորք, որոնց համար 150 մենաստան կայ. և եկեղեցոյ որ և իցէ ստացուածքը տէրութեան հարկ տալէն ազատ է:

Չեռակերտից, Զարտարութեանց և կրթութեան կողմանէ շատ ետեւ մնացած է Սեխիգոյի տէրութիւնը ստէպ քա-

ղաքական շփոթութեանց պատճառաւ: Տղոց դաստիարակութիւնը թէպէտ եկեղեցականաց ձեռքը յանձնուած է, բայց կարգի մոնալու համար դեռ շատ կարօտութիւն կայ: Վիխաւոր վաճառաշ քաղաքներն են Սերա-Վրուսհ և Դամբիգոյ՝ Բոլանդեան Ուկիանոսին ափանցը վրայ, և Բաբուլլոյ Խաղաղականին վրայ: Երկաթուղիք և հասարակաց ճամբայ ամենեւին չկայ, ուստի վաճառաց տեղափոխութեան համար ջորիներ կը գործածեն:

Սեխիգոյի տէրութիւնը, որ ատենոք Եր Սպանիա կը կոչուէր, ինչուան 1821 տարին երեք նահանգ և 12 կուսակալութի կը բաժնուէր. իսկ 1823^{ին} հաստատուած նոր սահմանադրութեանը համեմատ 19 նահանգ կը բաժնուի, որոնք իւրաքանչիւր իրենց ներքին կառավարութեանը մէջ ազատ են. միայն հասարակաց բաները դաշնակցութեան ժողովքով կ'ըլլուի, և այս բանիս համար երկու ատենան կայ՝ ծերակուտի և երեսփոխանաց: Եւսիա գահը չորս տարի միայն կրնայ իր իշխանութիւնը բանեցընել: Համին 1856 տէրութեան ընդհանուր տարեկան հասնէր 8,500,000 դահեկան Սեխիգոյի, և ծախքը 12,126,239 դահեկան: Համաքային զօրքը իբր 90,000 ոգի է որոնց կէսը միայն ծառայութեան մէջ են. նաւատորմիդն ալ 19 կտոր նաւ:

Սեխիգոյ և Սեհիգոյ ըստ Սպանիացոց արտասանութեան, և Սեքսիկոյ ըստ օտարաց, հին ատենը բարգաւաճ աշխարհք մըն էր, որուն նախնի բնակիչքը կը կարծուին թէ Գոլդեքացիք եղած ըլլան Բալառաժուտ ըսուած լեռներէն գաղթելով և դարուն միջոյնները. ասոնք 400 տարիի չափ երկրին իշխելէն վերջը Չիլէմեգաս բարբարոս ազգէն նուաճեցան. սակայն այս յետինքս ալ 1160^{ին} միջոյնները Ինդիանոս տէք կամ Բատէք ըսուած հզօր տոհմէն ընկաւելով ասոնց իշխանութեանը տակ մտան: Իսկ 1519^{ին} միջոյնները Փերնանտո Գորդէս հռչակաւոր Սպանիացի զօրավարը 508 հետեւակ զօր-

քով, 16 հեծելով և 14 հրանոթով Սեփիգոյի Սուրբ Յովհան Ուլուա ըստուած եղերքը արշաւելով պատերազմաւ յաղթեց Վրասքալաց և յաղթանակաւ Սեփիգոյ քաղաքը մտաւ և երկրին իշխանը զՍոնդեսուժա բանտարգեց : Բայց վերջը երբեմն մէկը և երբեմն մէկաւ կողմը յաղթելով՝ վերջապէս Սպանիացիք զօրացան, և երկրին անունը՝ Վոր Սպանիա կոչելով իրենց հարկատու թագաւորութիւն մը ըրին : Սակայն Սեփիգացիք, Սպանիացւոց բռնութիւններէն շատ նեղուելով՝ 1821^ն մեծ խռովութիւն մը հանելով ապստամբեցան անոնցմէ : Սպանիացիք տեսնելով որ բանը գէշի պիտի ելլէ, ստիպուեցան այլ և այլ ազատութիւններ շնորհելու՝ որով և քիչ մը ատեն երկիրը հանդարտեցաւ : Բայց 1823^ն դարձեալ ապստամբելով բոլորովին ազատ մնացին Սպանիացւոց տէրութենէն, և Սիացեալ նահանգաց օրինակին հետեւելով՝ իրենք ալ Սեփիգական ըստուած դաշնակցութիւն մը կազմեցին՝ ամբողջ 19 նահանգով :

Պրազիլ կամ Կայսրոշքիռն Պրեզիլայ :

Եւս ընդարձակ կայսրութիւնը ատենոք Բորդոգալցոց կալուածն էր՝ վասն զի 1500^ն միջոցները Էլվարէզ Վասկոնալ անուանի Բորդոգէզ նաւապետը սաստիկ նաւակոծութիւն մը ետքը Բորդոյ Սեկուրոյ (անքոյթ նաւահանգիստ) ըստուած տեղը ինկաւ և տեսնելով երկրին հարստութիւնն ու ճոխ հանքերը հոս հաստատուեցաւ, ու կամաց կամաց Բորդոգալցիք իրենց սահմանը մեծցրնելով՝ տէր եղան այս ընդարձակ երկրիս : Սակայն այլ և այլ զրկանաց և հարստահարութեց պատճառաւ՝ 1822^ն ապստամբեցաւ ժողովուրդը իրենց ինքնակալ ճանչնալով զՏոն Բետրոյ՝ Յովհաննէս Զ. Բորդոգալաց թագաւորին որդին . և նոյն տարուէն ինչուան հիմա ազատ կայսրութիւն է :

Պրազիլի կայսրութեան ընդհանուր տարածութիւնը 147,624 քառ. աշ. մղոն է, իսկ բնակիչը գրեթէ 8 միլիոն, որոնք այլ և այլ ցեղեր բաժնուած են՝ և ասոնց մէջէն գլխաւորները Նիգիլ և Խափչիլ կը կոչուին : Վանաւ քրիստոնեայ հնդիկներ որոնք ընդհանրապէս երկրագործութեան կը զբաղին ու տնաբնակ են, անոր համար սեփական անուամբ Խոփոս Մանսոս կը կոչուին : Իսկ ազատ հնդիկ ըստուածները խումբ խումբ ձևացած անտառներու և անմատչելի տեղերու մէջ կը բնակին որսով ու ձկնորսութեամբ ապրելով : Հասարակօրէն փոքրահասակ են և ուժեղք ու մէջերնին մարդակերներ ալ կը գտնուին :

Պրազիլ ճարտարութեան և արուեստից կողմանէ շատ ետեւ մնացած է, միայն վաճառականութիւնը բանուկ է, երկրին ազնիւ և հարուստ բերքերը դուրս խաւրելով ու անոնց փոխարէն ձեռակերտներ ընդունելով, և աւելի Լնգղիացւոց ու Սիացեալ նահանգաց հետ կը վաճառակցին :

Երկիրը թէպէտ և շատ բարեբեր և արգաւանդահոյ է՝ սակայն բնակչացը նուազութեանը պատճառաւ լաւ կերպով մշակուած չըլլալով երեսի վրայ մնացած է . գլխաւոր բերքերն են շաքար, խահուէ, գագաոյ, վանիլիա, ծխախոտ, հրաշեկ փայտ, բամբակ . ասոնցմէ դուրս կան շատ ազնիւ մետաղներ ու հանքեր, ինչպէս ադամանդ՝ որ գետերէ ու կաւային երկիրներէ կ'ելլայ, նմանապէս առատ ոսկի, անգին ու պատուական քարեր, տպագլին, ամբթովս, և այլն : Պրազիլին ծովեզերեայ կողմանքը ընդհանրապէս տափարակ են ու աւազուտ : Եւս սահմաններուս վրայ են Պրազիլի համբաւաւոր ու հինաւուրց անտառները՝ որոնց երկնածայր գագաթներն և ստուարաբուն արմատները, և անտառային գեղեցիկ և զանազան հաւուց երամբք, տեսակ տեսակ կենդանիները և գեղեցիկ ու վսեմ տեսարանները կը հիացընեն ճանապարհորդները : Ենտառներուն շրջ-